

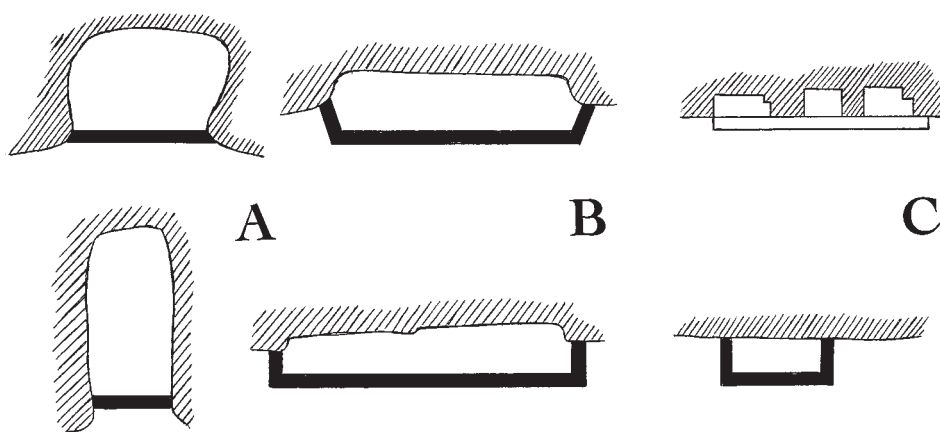
JESKYNNÍ HRADY VE STŘEDNÍ ČÁSTI EVROPY

ZDENĚK FIŠERA

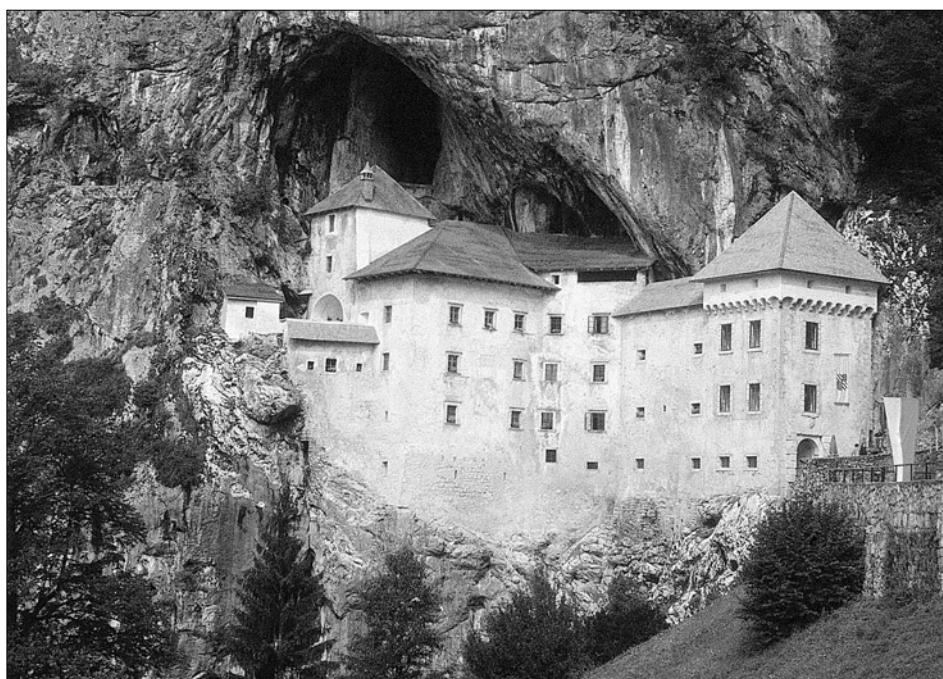
Existence jeskynního hradu není pro českou castellologii příliš známou skutečností. Ze zcela prostého důvodu - všechny evropské oblasti s početnějším výskytem těchto svérázných staveb se nacházejí mimo území Čech a Moravy. Přesto i zde můžeme hovořit nejméně o dvou lokalitách náležejících k tomuto druhu hradní architektury.

Jeskynní hrady, podle švýcarského vzoru dutinové hrady,¹⁾ představují typ hradu, který ve své klasické podobě byl vestavěn do přírodní jeskyně. Jeskynní hrady je možné řadit mezi polohou určené hradní typy, tedy k hradů výšinným, ostrožninám, vodním a skalním.²⁾ Podle prostorové dispozice je možné jeskynní hrady porovnávat s hrady se štítovou zdí, obalovým pláštěm, blokové dispozice nebo dokonce výjimečně s bergfritovým typem hradu. Takovým příkladem je bavorský jeskynní hrad Loch.³⁾

Jeskynní hrady lze rozdělit do dvou, případně tří, značně odlišných skupin podle rozdílných přírodních podmínek, které umožnily jejich vznik. Toto dělení sice vychází z hodnocení čtyřech desítek švýcarských dutinových hradů,⁴⁾ plně však odpovídá i podobným objektům v sousedních zemích. Klasický jeskynní hrad, podle L. Högla nazývaný Höhlenburg, byl vestavěn do přirozené skalní dutiny, mnohdy i prostorné jeskyně.

Obr. 1: Tabulka rozdělení jeskynních (dutinových) hradů podle jejich umístění v přírodním prostředí. A - klasické jeskynní hrady, B - jeskynní hrady pod převísem, C - jeskynní hrady zbudované ve skalních stěnách (nakreslil autor, 2000).

Obr. 2: Predjamský hrad (Slovensko), celkový pohled na goticko-renesanční opevněný zámek, jehož jádrem je středověký jeskynní hrad, čelo jeskyně patrné ve skalní stěně uprostřed (foto autor, 1995).

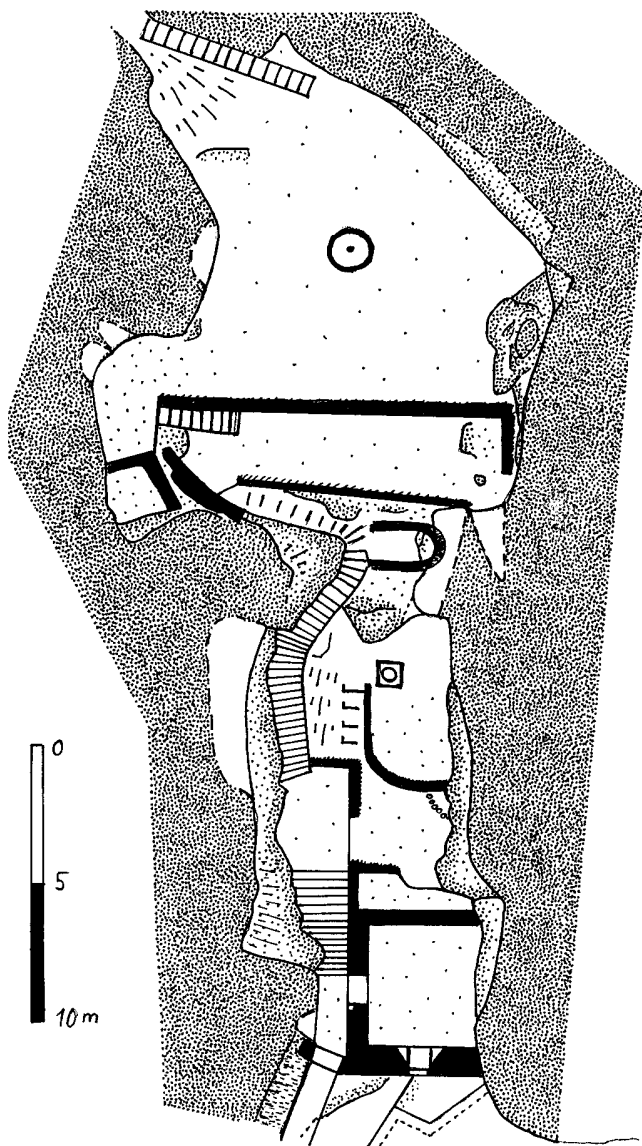
1) L. Högl, *Burgen im Fels, Olten + Freiburg im Breisgau* 1986, s. 113 - 219. V celém rozsahu knihy o jeskynních hradech je využit jako hlavní typový pojem nikoliv Höhlenburg, avšak Höhlungburg, tedy dutinový hrad.

2) B. Ebhardt, *Der Wehrbau Europas im Mittelalter I*, Berlin 1939, s. 42 - 43.

3) D. Schwaiger, *Die Burgruine Loch bei Resenberg - eine bayerische Höhlenburg: Burgen und Schlosser* 1993/ I, s. 25 - 34.

4) L. Högl, *Burgen im Fels, Olten + Freiburg im Breisgau* 1986, tabulka na s. 126. Dutinové hrady jsou zde děleny do šesti skupin. Kromě obdobného dělení jako v tomto textu je každá ze tří skupin rozdělena na objekty stojící svou patou buď v kolmém svahu, nebo na skalní stěně.

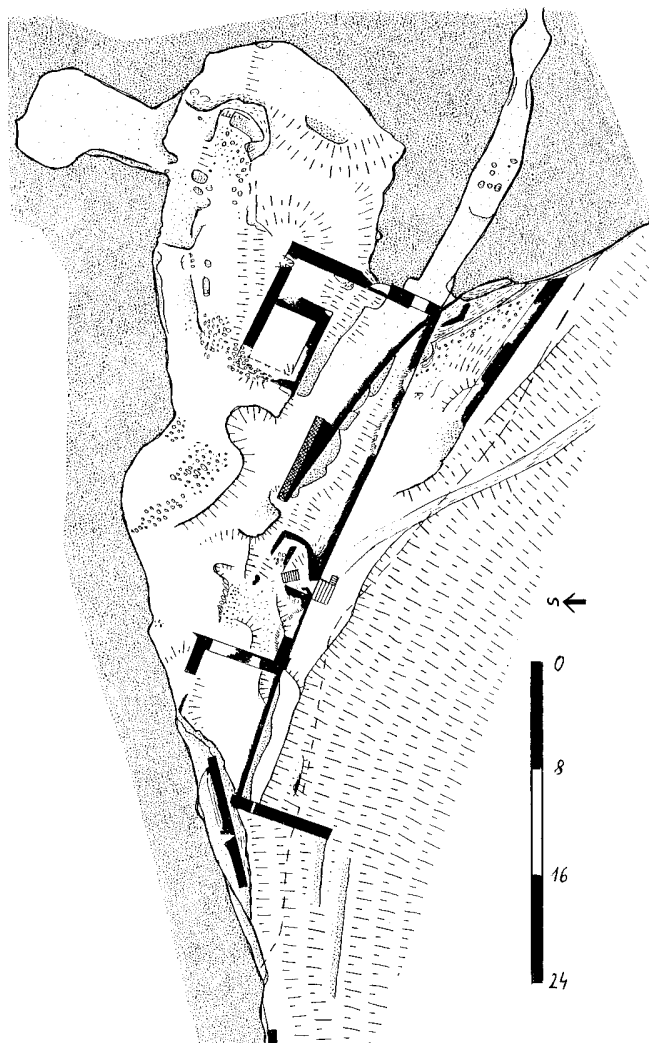
V tomto případě bylo nutné čelní otevřenou stranu jeskyně přehradit hradební zdí, a tím uzavřít přístup do jeskyně. Vstupní branka se zpravidla nacházela ve vyvýšeném podlaží a byla opatřena padacím můstkem. Pro vstup sloužila zcela nebo částečně dřevěná konstrukce, navazující na venkovní část hradu, případně přímo přístupovou komunikaci. Vnitřní členění jeskynního prostoru ukazuje na přibližně tři různé formy zástavby. U většiny jeskynních hradů byla frontová zeď využita jako čelo obytné palácové budovy s určitým počtem střílnových a okenních otvorů. Jedno až vícepatrový objekt byl členěn slabšími příčkami či

Obr. 3: Predjamský hrad (Slovensko), jádro jeskynního hradu v nitru krásové jeskyně (nakreslil a zaměřil autor, 1995).

dřevěnou konstrukcí do menších prostor. Obytné patro se zpravidla nacházelo v horní části objektu. Zadní část jeskyně sloužila jako nádvoří, jen slabě osvětlené pásem světla u horní části jeskynního portálu. U některých jeskyní došlo ke zbudování vnitřní budovy napojené na čelní zeď, avšak patrně z tepelných důvodů oddělené od bočních přírodních stěn jeskyně úzkou chodbou po obou stranách. U některých lokalit lze vidět záseky v bočních stěnách, kde se nacházela vnitřní boční přístavba. Rezidenční jeskynní hrady byly stavěny z důvodu přístupu slunečního světla pouze u jeskyní směřujících k jihozápadu, jihu a jihovýchodu.⁵⁾ K příkladům těchto hradů patří na prvním místě starší část slovinského Predjamského hradu,⁶⁾ rakouský hrad Puxer Loch⁷⁾ nebo švýcarské hrady Rappenstein a Wichenstein.

Druhá skupina jeskynních hradů využívala prostoru pod skalním převisem. Podle švýcarského dělení L. Högla se tento typ nazývá Grottenburg. Přírodní polojeskyni nestej-

Obr. 4: Puxer Loch (Rakousko), jeskynní hrad, celkové zaměření hradu (nakreslil a zaměřil autor, 1995).

né hloubky a šířky bylo nutné mnohdy silně upravit. Část objektů vznikla na úzkém skalní pásu, často nad kolmo klesající skalní stěnou. Jinde byl patou převisu hlinitý či skalnatý kužel či pás. V těchto případech bylo nutné zbudovat jako protějšek skalní stěny čelní zeď, nedostatečnou hloubku dutiny bylo třeba nahradit kratšími spojovacími zdmi po obou bočních stranách. Výškou budov a hradeb se vytvořil vnitřní prostor s nádvořím, vytvářející vyzděnou dutinu, jakousi uměle vytvořenou jeskyni. K této skupině patří švýcarský hrad Marmels, jihošvýcarský St. Gottardo (Kronmetz)⁸⁾ nebo švábský Ziegelhohlenburg.⁹⁾

Podle švýcarského členění dutinových hradů existuje ještě třetí skupina těchto hradů, zvaných Balmburg. Tyto hrady se již velmi zřetelně odlišují od klasických jeskynních hradů, ovšem i od hradů zbudovaných pod skalním převisem. Zdaleka přiléhavějším názvem by byl pojem stěnový hrad. Některé příklady těchto hradů představují využití kolmé skalní stěny, kde se nachází již jen mělká dutina a prostor není chráněn převisem. Proto potřebné prostory bylo nutné vyhloubit ve skalní stěně. Sem patří severoněmecký Buchfart,¹⁰⁾ badenský hrad v Ehrenstettenu¹¹⁾ a švý-

5) Osobní poznatky autora z návštěvy, případně i zaměření více než padesáti těchto objektů.

6) M. Zadnikar, Predjamski grad, Postojna 1960, s. 5 - 25.

7) P. A. Keller, Burgenfahren in Steiermark, Krems 1962, s. 41 - 48.

8) O. Trapp, Höhlenburgen in Alt - Tirol : Tiroler Burgenbuch V. - Sarnatal, Bozen, Wien 1981, s. 256 - 265.

9) Ch. Bizer, R. Götz, Vergessene Burgen der Schwabischen Alb, Stuttgart 1989, s. 99 - 101.

carské hrady v Sierre nebo u Leukerbadu. V tomto případě by bylo možné hovořit spíše o určité formě skalního hradu. Ve druhém případě byla zděná část přistavěna ke skalnímu boku. Příkladem je mladší renesanční část Predjamského hradu.

Na území střední Evropy se nachází několik desítek těchto objektů, řaditelných mezi hrady a značně se lišících svou podobou i rozsahem. Jejich typickým rysem je skutečnost, že kromě výjimek se nacházejí v horských nebo krasových oblastech. Ve většině případů jsou hradní dutiny tvořeny vápencem, dolomitem, ale též jinými horninami, napříkladně slepencem. Tyto hradní stavby vznikaly za odlišných podmínek a v rozdílných obdobích středověku. Rovněž jejich účel byl různý. Byly většinou zbudovány ze zdiva spojeného vápennou maltou, částečně ze dřeva a roubených konstrukcí. Podle dochovaných pozůstatků, rozdílného složení malty a staviva lze pozorovat jednotlivé stavební etapy.

Část těchto hradů měla pouze jednoduchý obranný systém, zakládala svou obranu na jediné hradní zdi. Pozdějšími přístavbami často vznikala před touto obrannou linií další opevnění, u některých hradů se jejich čelo již začalo vzdalovat od vlastního dutinového prostoru. Ve všech těchto případech byl princip obrany jeskyně podobný, nepřítel mohl na jeskynní prostor útočit z čelní strany, u rozvinutých objektů ještě i bočním útokem, směřovaným znovu proti jeskynní části hradu.

Jeskynní hrady podle svého účelu dělíme do třech základních skupin. Nelze ovšem vyloučit, že u některých objektů se způsob jejich využívání časem změnil.

První skupinu jeskynních hradů představují stavby zbudované nebo v určitém období své existence sloužící jako šlechtická sídla, případně sídla drobnějších ministeriálů. Tyto hrady měly i důkladná hospodářská příslušenství. Na některých hradech vidíme obvyklá předhradí či nedaleký poplužní dvůr, tvořící komplex šlechtického sídla. K těmto příkladům patří již zmiňované hrady jako například ra-

Obr. 5: Puxer Loch (Rakousko), pohled z jeskynní části hradu na přední partii zříceniny (foto autor, 1995).

Obr. 6: Rottenstein (Rakousko), vytesaný základ palácové budovy jeskynního hradu ve výstupku skalní stěny (foto autor, 1993).

kouské hrady Puxer Loch, Rottenstein ve Švábsku,¹²⁾ jiho-tyrolský St. Gottardo (Kronmetz) nebo švýcarský Balm.

Druhou skupinu tvoří jeskynní hrady sloužící ke strážním a obranným účelům. K nim jistě patřil i hrad v Rytířské jeskyni na Moravě. Několik těchto hradů tvořilo součást hraničních celnic či pohraniční bodů. Tyto hrady nacházíme zpravidla v horských alpských průsmycích. Například jiho-tyrolský Covalo (Kofel),¹³⁾ rakouský Lueg pod Brennerem¹⁴⁾ nebo oba jeskynní hrady nad Leukerbadem ve Švý-

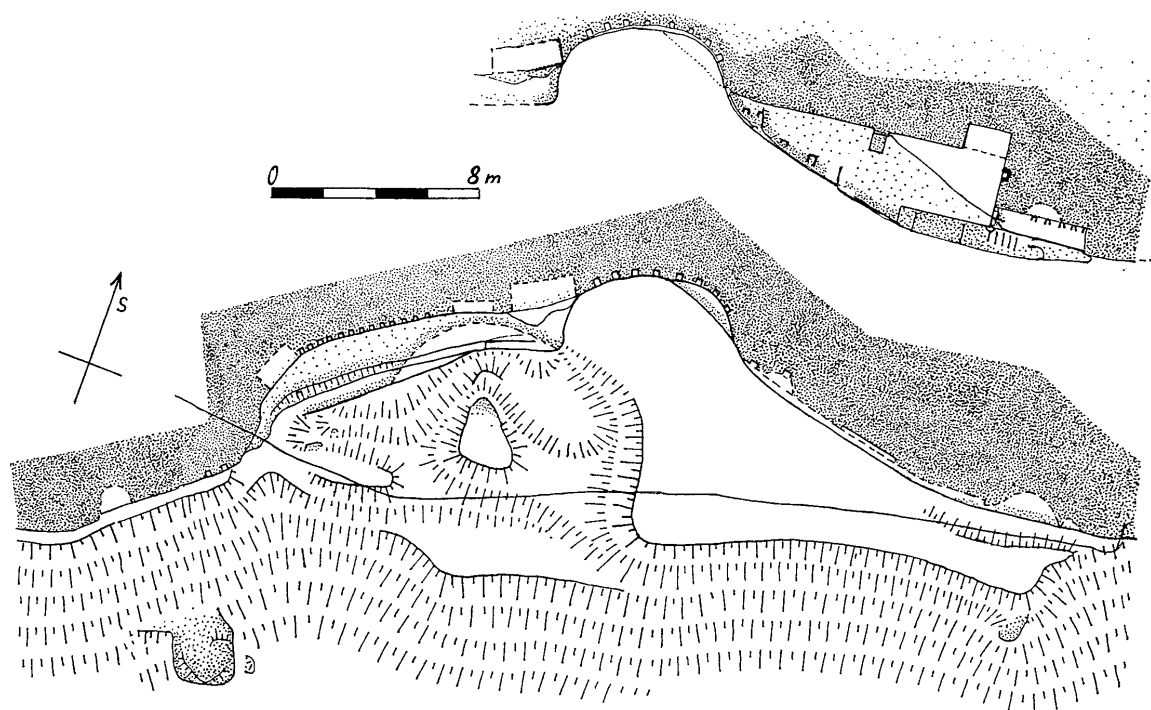
10) H. Krumbholz, Burgen, Schlösser, Parks und Garten - Tourist-Führer, Berlin - Leipzig 1984, s. 23.

11) C. Tillman, Lexikon Der Deutsche Burgen I, Stuttgart 1958, s. 193.

12) G. Clam Martinic, Österreichisches Burgenlexikon, Linz 1991, s. 82.

13) P. Wassermann, Notizie e fonti sul Covolo di Butistone, Padova 1992, s. 5 - 150.

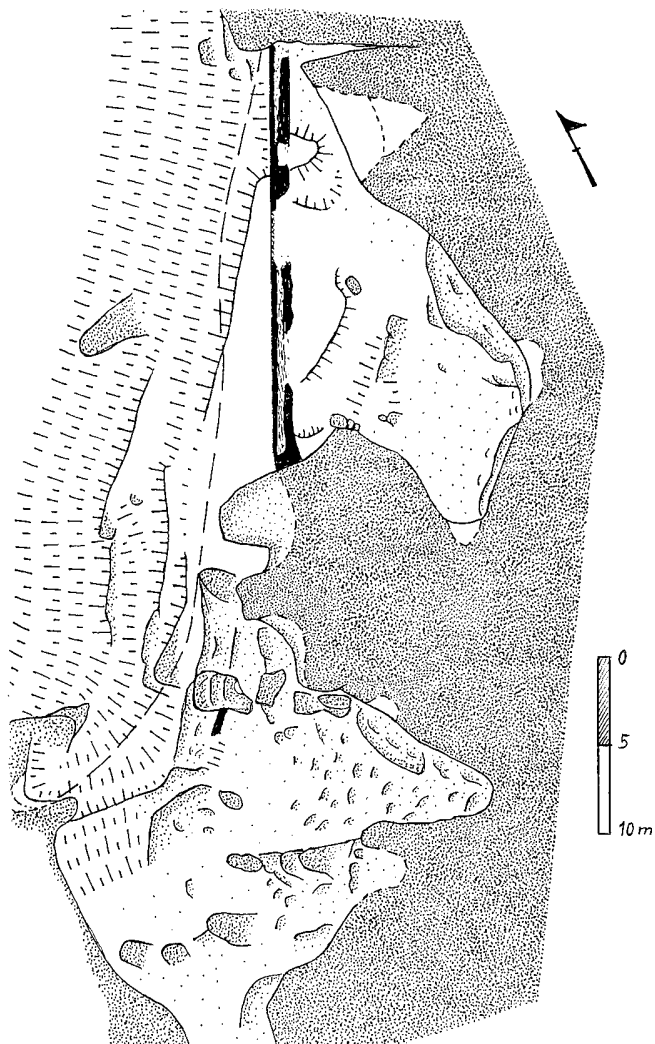
14) O. Trapp, Lueg am Brenner: Tiroler Burgenbuch Bd. III., Bozen 1974,

Obr. 7: Rottenstein (Rakousko), jeskynní hrad, celkové zaměření hradu (nakreslil a zaměřil autor, 1993).

Obr. 8: Ziegellöhlenburg (Německo), pohled ze západního převisu do východní části areálu, jeskynního hradu (foto autor, 1995).

Obr. 9: Ziegellöhlenburg (Německo), jeskynní hrad, celkové zaměření hradu (nakreslil a zaměřil autor, 1995).

carsku. V případě švábské Kal-lenberghöhle¹⁵⁾ tvořila jeskyně s obrannou zdí předsunuté opevnění hradu Kallenbergu.

Třetí skupinu představují opevněná útočiště vesnického obyvatelstva. Tyto objekty mají jistou obdobu v tzv. kostelních hradech a opevněných kostelích. Podle jejich velikosti pak můžeme hovořit buď o jeskynním hradu, nebo - v případě skromnější formy těchto fortifikací - o opevněné jeskyni. Tyto jeskynní pevnosti jsou například Osapský hrad¹⁶⁾ a jeskyně Podpeč a Črni Kal ve Slovinsku. Zde se obyvatelstvo ukrývalo a případně bránilo nájezdům Turků. Výskyt těchto objektů v jihozápadním Švýcarsku lze spojovat s burgundskými nájezdy.

Na území Švýcarska, Rakouska, Německa, italských Tyrol, Slovinska a České republiky lze hovořit o více než osmi desítkách těchto jeskynních hradů. Vedle nich existuje celá řada opevněných jeskyní. Mimo oblast střední Evropy se celá řada podobných objektů nachází na území Francie.

Na území naší České republiky můžeme hovořit o dvou lokalitách, zcela zřetelně patřících k jeskynním hradům.

s. 77 - 80.

15) Ch. Bizer, R. Götz, Vergessene Burgen der Schwabischen Alb, Stuttgart 1989, s. 98.

16) D. Darovec, Osapski grad: 175 obletnica prve slovenske ljudske šole v Istrii, Koper 1994, s. 37 - 39.

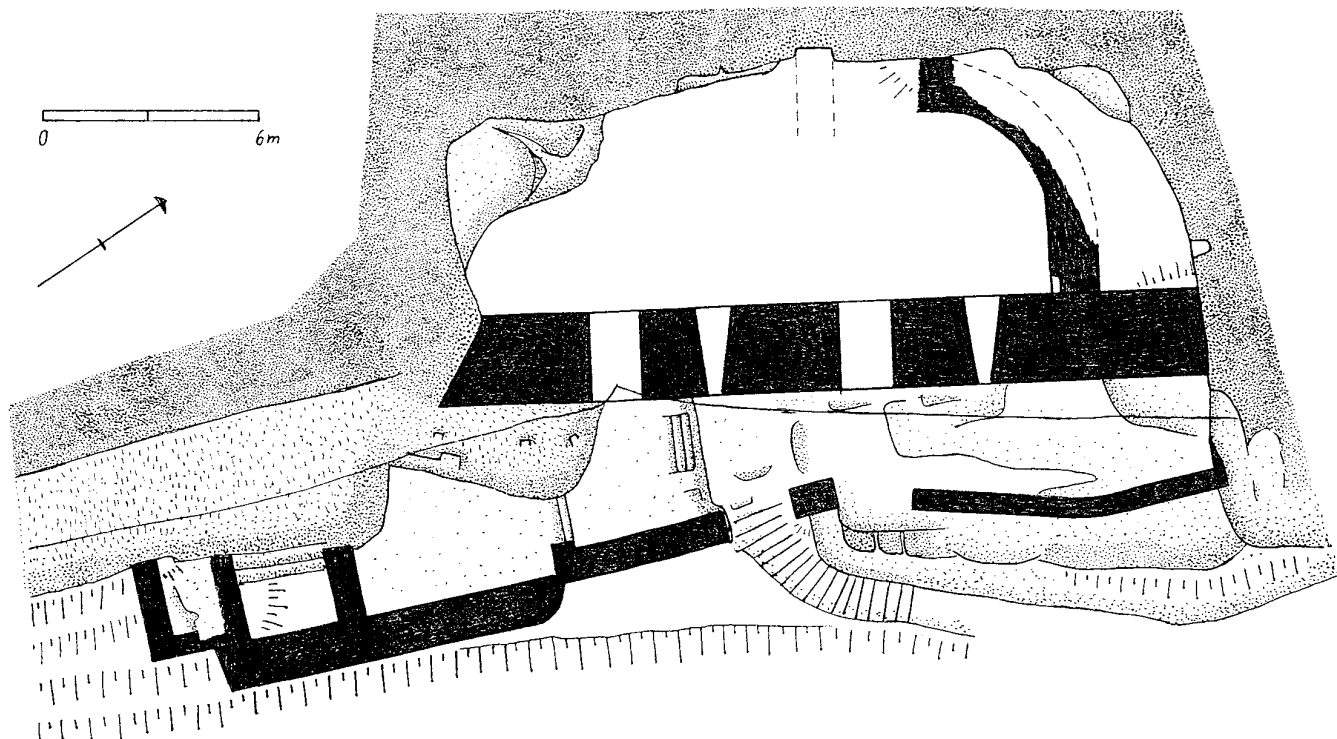
Obr. 10: Balm (Švýcarsko), jeskynní hrad, pohled na vnitřní palácovou část hradu (foto autor, 1994).

První z nich je hrad v Rytířské jeskyni v Moravském krasu,¹⁷⁾ druhým objektem je jeskyně Klemperka na Kokořínsku.¹⁸⁾

Jeskynní hrad v Rytířské jeskyni (k. ú. Lažánky, okr. Blansko) se nachází vysoko nad levým břehem Suchého žlebu, ukryt v lesním stromoví. Plných 17 m vysoký skalní portál jeskyně směřuje k severní straně, a proto lze těžko předpokládat, že hrad byl šlechtickým sídlem. Zbytky dvo-

17) Z. Fišera, Jeskynní hrad v Rytířské jeskyni, in: Sborník Muzea Blansko 97, Blansko 1997, s. 15 - 24.

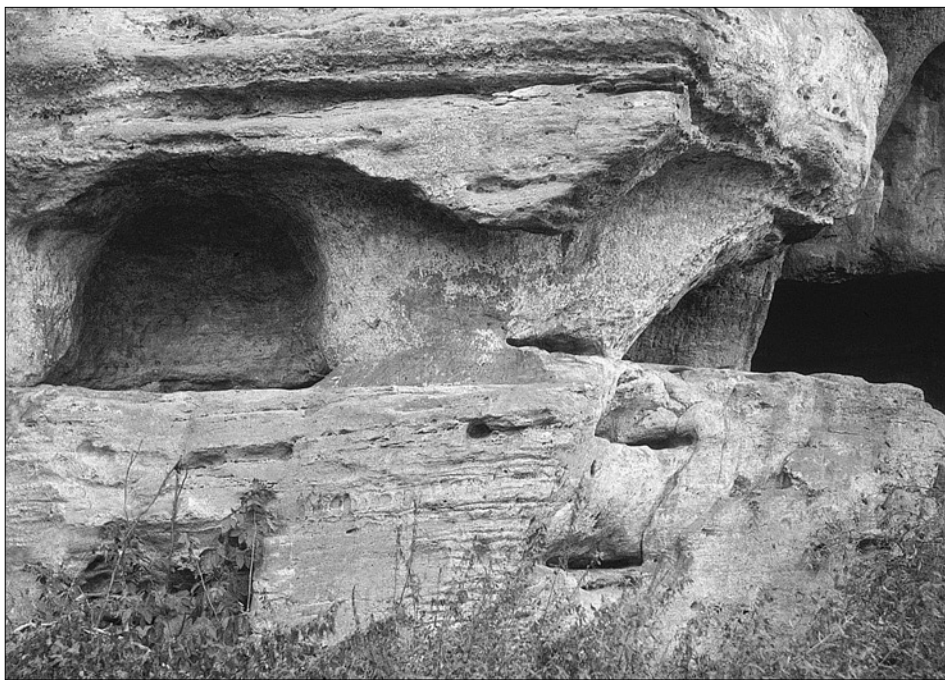
18) Tamtéž, s. 16.

Obr. 11: Balm (Švýcarsko), jeskynní hrad, zaměření vnitřního obytného jádra hradu (nakreslil a zaměřil autor, 1994).

Obr. 12: Rytířská jeskyně (k. ú. Lažánky, okr. Blansko), pohled do nitra jeskyně se zbytkem jedné ze středověkých zdí (foto autor, 1996).

Obr. 13: Klemperka (k. ú. Truskavna, okr. Mělník), detail jižní části skalního převisu s pozůstatky opevněné středověké jeskynní stavby (foto autor, 1996).

jice za sebou položených zdí s pojivem hlinité malty ukazují zcela zřetelně na obranný účel této stavby. Hrad byl patrně využíván jako opěrný bod a jeho zánik lze spojit s obdobím husitských válek. Nálezy z archeologického výzkumu v letech 1960 a 1962 dokládají vedle pravěkého osídlení intenzivní využívání lokality ve 13. až 15. století. Nález železných šipek, směřujících hrotem ven z jeskyně, dokládá, že tento hrad byl zcela jistě ve své neznámé historii obýván.

Druhý objekt, Klemperka (k. ú. Truskavna, okr. Mělník) tvoří výrazný pískovcový převis na pravém skalním boku Šemanovického dolu. Ve středověku byla tato přírodní dutina využita k výstavbě nevelikého sídla, tedy jeskynní tvr-

ze či opevnění, které mělo strážný účel nebo charakter opevněného útočiště. To dokládá do pískovce vysekaná komora a rovněž vysekaný podzemní sklep, dále záseky po venkovních nástavbách a základové žlaby po obranném podsebití. Pevnůstka byla podle všeho chráněna rybníkem, který se nacházel v jejím čele. Ojedinělý nález středověkého střeptu ve sklepním prostoru naznačuje její možné středověké využití. Písemnosti k této lokalitě mlčí, pouze lidová tradice uvádí, že se zde později ukrýval loupežník Klempera.

Nedaleko Klemperky, přímo za kokořinským zámekem, se ve skalní stěně nacházejí patrně středověké světničky, vytesané v pěti patrech nad sebou. Tato lokalita se nazývá Staráky, původně byla nejstarším kokořinským sídlem.¹⁹⁾ V její přední části je zachován výrazný podkovo-
vité příkop s plošinou po patrně věžovité stavbě. Tento typ hradu může představovat kombinaci bergfritového a sténového typu hradu. Nedalekým hradem je i Harasov (k. ú. Boseň, okr. Mělník),²⁰⁾ jehož příkopy se nacházejí na skalní ostrožně nad Harasovským rybníkem. Ve skalní stěně pod ním a v okrajovém převisu zde vznikly skalní světničky, alespoň z části pocházející ze středověku. Zde však nelze hovořit o jeskynním hradu, ale o možnosti jeskynního opevnění. Tady je nápadná blízkost právě Klemperky, Staráků a Harasova.

Ke sporným lokalitám patří další dvě známá místa. Jeskyně Ve vrstech (Axamitova brána)²¹⁾ se nachází v Českém krasu (okr.

Beroun) a její středověké využití bylo prokázáno archeologickými nálezy. V čele jeskynního portálu se patrně nacházelo opevnění v podobě valu. Obrannému charakteru neodpovídá propadlá zadní část skalního stropu, který se ale v neznámé době zřítíl. V jižní části Moravského krasu se nachází jeskyně Pekárna (k. ú. Mokrá, okr. Brno venkov). Kromě středověkých nálezů se v čele jeskyně nacházel obran-

19) T. Durdík, *Ilustrovaná encyklopedie českých hradů*, Praha 1999, s. 258 - 259.

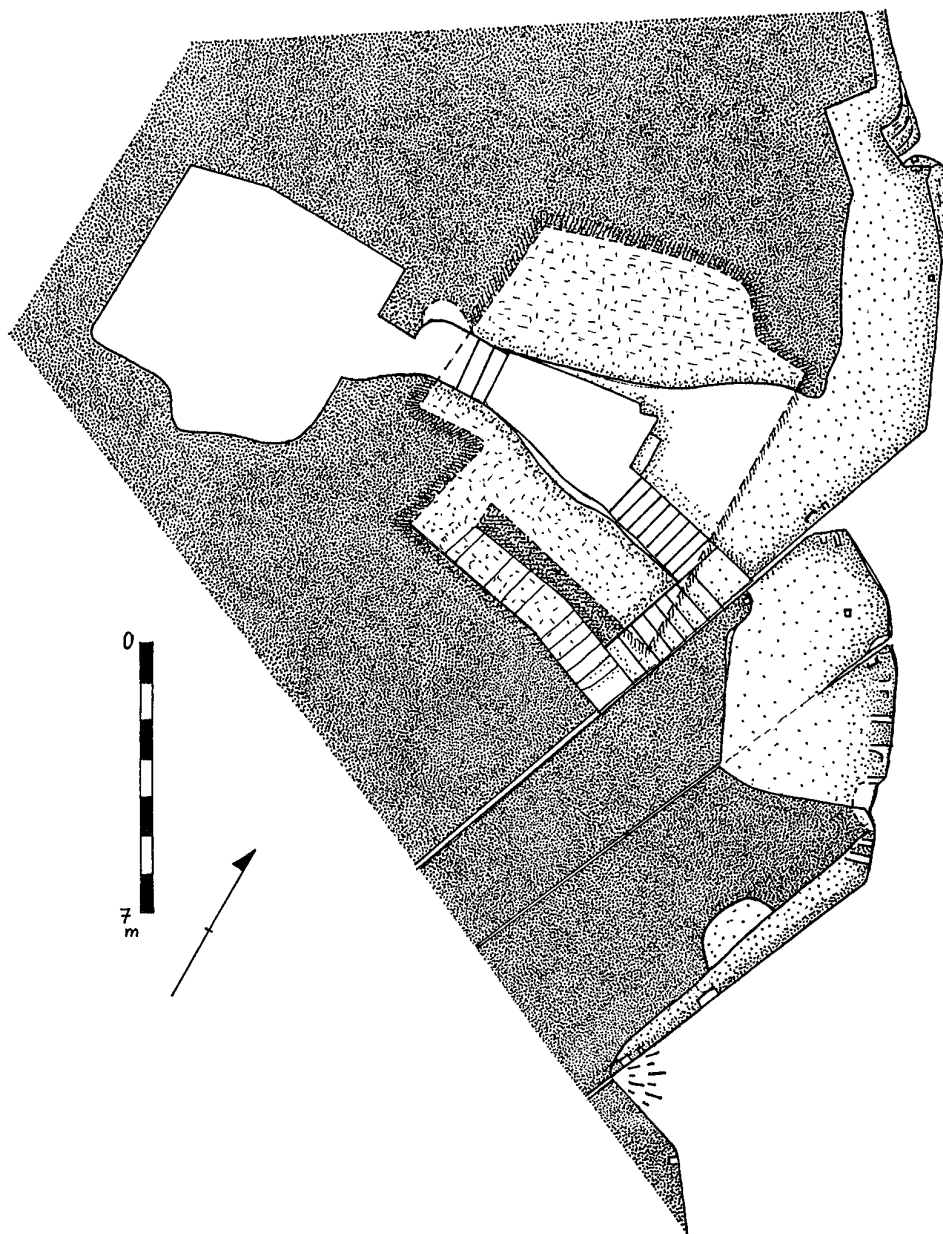
20) A. Sedláček, *Hrady, zámky a tvrze království českého*, Praha 1927, s. 66.

21) Z. Fišera, *Jeskyně Ve vrstech: Hláška*, zpravodaj KAS, roč. VI/1996 č. 1, Plzeň 1996, s. 9 - 10.

ný val, dnes téměř zničený řadou amatérských archeologických výzkumů. Jeskyně patrně sloužila jako opevněné útočiště místního obyvatelstva.

Neu-Wildenstein a Frienstein v dnešním Saském Švýcarsku (dnes kraj Pirna, Německo) byly do svého zničení v 15. století českými hrady.²²⁾ Tyto skalní hrady v pískovci mají rovněž výrazné přírodní dutiny. Způsob využití těchto prostor je v případě prvního z nich sporné, u druhého sloužily pouze k obranným a hospodářským účelům, proto tyto hrady nelze k jeskynním hradům zařadit.

Jeskynní hrady v rámci střední - případně celé - Evropy nebyly posud kompletně zpracovány²³⁾ a v terénu se nacházejí zcela jistě další nepovšimnuté objekty.

22) A. Meiche, Die Burgen vorgeschichtlichen Wohnstätten der Saschischen Schweiz, Dresden 1907, s. 283 - 313, 320 - 323.

23) Autorův celkový dosavadní soupis literatury k jednotlivým jeskynním hradům a dané problematice obsahuje několik desítek dalších odkazů.

Obr. 14: Klemperka (k. ú. Truskavna, okr. Mělník), celkové zaměření jeskynní stavby ze středověku (nakreslil a zaměřil autor, 1996).

DIE HÖHLENBURGEN IM ZENTRALEN TEIL EUROPAS

Der Begriff der Höhlenburg ist in den tschechischen Kreisen nicht zu bekannt. In Mitteleuropa befinden sich jedoch mehrere Zehner solcher Objekte, deren Klassifikation sowie seitens ihrer Lokalisierung als auch ihres Zwecks möglich ist.

Die Höhlenburg in ihrer klassischen Gestalt stellt eine Art Burg dar, die in die natürlichen Höhlenräume eingebaut ist. Die andere Form der Burgen dieser Art sind jene, die unter einem Überhang eines Felsens errichtet sind. Zur Gruppe der Höhlenburgen wird auch der seltenere Typ gereiht, nämlich die an eine senkrechte Wand zugebauten Objekte, deren Innenräume ins Massiv künstlich gehauen wurden.

Die Mehrheit der Höhlenburgen wurde als Adelssitze, manchmal jene der niedrigeren Vasalen oder Ministeriale benützt. Einige Objekte dienten zu den Wachzwecken, ferner als Teil der Zollstellen in Bergen oder als vorgerückte Befestigungen. Den letzten Teil der Objekte stellten die

bloßen befestigten Zufluchtsorte der Dorfbevölkerung dar. Die einfachere Form solcher Burgen sind befestigte Grotten.

Es läßt sich in der Schweiz, in Österreich, Deutschland, Südtirol, Slowenien und Tschechien von mehr als achtzig solchen Höhlenburgen sprechen. In Tschechien selbst befinden sich zwei Objekte, die man zu diesem Typ zählen kann. Das erste ist die Höhlenburg in der Rytířská jeskyně (Rittergrotte, Katastralgebiet Lážánky, Bez. Blansko) im Mährischen Karst. An der Stirnseite eines mächtigen Höhlenportals erhielten sich Reste zweier Mauern. Nach den archäologischen Funden mag die Burg ins 13. bis 15. Jahrhundert datierbar sein und auch ihre Eroberung läßt sich beweisen.

Das zweite Objekt dieser Art ist Klemperka (Kat. Truskavna, Bez. Mělník) im Sandsteintal unweit der Burg Kokořín nördlich der Bezirksstadt. Unter einem überhangenden Felsen wurden in das Sandsteinmassiv

zwei Räume ausgemeißelt, die Stirn wurde mit Verhauen für den Überbau und die Verteidigungseinrichtungen versehen. Diese Feste oder der befestigte Wachort ist in das Mittelalter datierbar.

ABBILDUNGEN

Abb. 1: Verteilungstabelle der Höhlenburgen nach ihrer Lokalisierung in der Naturumgebung. A – klassische Höhlenburgen, B – Höhlenburgen unter überhangenden Felsen, C – Höhlenburgen in den Felsenwänden (Zeichnung des Autors, 2000).

Abb. 2: Burg Predjam (Slowenien). Gesamtansicht des Schlosses aus der Zeit zwischen der Gotik und Renaissance, dessen Kern eine mittelalterliche Höhlenburg darstellt. In der Bildmitte ist die Höhlenstirn in der Felsenwand deutlich (Foto des Autors, 1995).

Abb. 3: Burg Predjam (Slowenien). Kern der Höhlenburg im Innenraum der Karsthöhle (Vermessung und Zeichnung des Autors, 1995).

Abb. 4: Puxer Loch (Österreich), Höhlenburg. Gesamtvermessung der Burg (Vermessung und Zeichnung des Autors, 1995).

Abb. 5: Puxer Loch (Österreich), Höhlenburg. Ansicht der vorderen Partie der Ruine vom Höhlenteil der Burg hin gesehen (Foto des Autors, 1995).

Abb. 6: Rottenstein (Österreich), Höhlenburg. Ausgemeißelter Grund des Palasgebäudes im Auslauf der Felsenwand (Foto des Autors, 1993).

Abb. 7: Rottenstein (Österreich), Höhlenburg. Gesamtvermessung der Burg (Vermessung und Zeichnung des Autors, 1993).

Abb. 8: Ziegellhöhlenburg (Deutschland), Höhlenburg. Östliche Partie der Burg vom westlichen überhangenden Felsen gesehen (Foto des Autors, 1995).

Abb. 9: Ziegellhöhlenburg (Deutschland), Höhlenburg. Gesamtvermessung der Burg (Vermessung und Zeichnung des Autors, 1995).

Abb. 10: Balm (Schweiz), Höhlenburg. Palasartige innere Partie der Burg (Foto des Autors, 1994).

Abb. 11: Balm (Schweiz), Höhlenburg. Vermessung des Wohnkernes der Burg (Vermessung und Zeichnung des Autors, 1994).

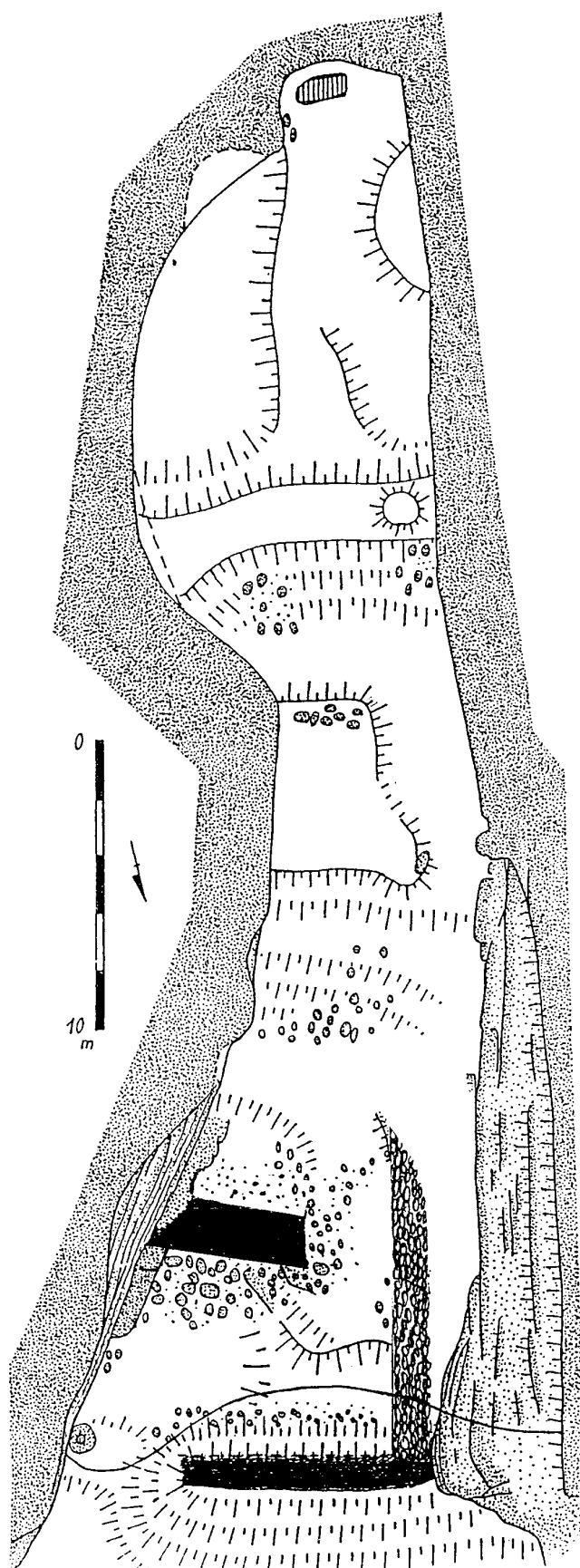
Abb. 12: Rytířská jeskyně (Ritterhöhle, Kat. Lažánky, Bez. Blansko, Mähren), Höhle. Blick in die Höhle mit Rest einer der mittelalterlichen Mauern (Foto des Autors, 1996).

Abb. 13: Klemperka (Kat. Truskavna, Bez. Mělník, Böhmen). Detail der südlichen Partie des Überhangs mit Befestigungsresten nach einem mittelalterlichen Höhlenbau (Foto des Autors, 1996).

Abb. 14: Klemperka (Kat. Truskavna, Bez. Mělník), mittelalterlicher Höhlenbau. Gesamtvermessung (Vermessung und Zeichnung des Autors, 1996).

Abb. 15: Rytířská jeskyně (Ritterhöhle, Kat. Lažánky, Bez. Blansko), Höhlenburg. Gesamtvermessung der Burg (Vermessung und Zeichnung des Autors, 1996).

(Übersetzung J. Noll)

Obr. 15: Rytířská jeskyně (k. ú. Lažánky, okr. Blansko), jeskynní hrad, celkové zaměření hradu (nakreslil a zaměřil autor, 1996).